

GAZİANTEP UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCESJournal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Türk Dünyasından Türkiye'ye Yapılan Göçler: 1931-1982 Dönemi İncelemesi

*Migration From The Turkic World To Türkiye: An Analysis Of The Period 1931-1982*Erhan YOSKA^{a*}^a Dr. Öğretim Üyesi, Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kayseri / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-8199-282X

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 28 Ağustos 2023

Kabul tarihi: 21 Eylül 2023

Anahtar Kelimeler:

Türkiye,
Türk Dünyası,
Göçler,
Türk soylu mülteciler.

ÖZ

Bu araştırma makalesi, 1931-1982 yılları arasında Türk dünyasından Türkiye'ye Türk soyuna ve kültürüne bağlı olan mültecilerin, ortak kültür ve etnik bağlar perspektifinde gerçekleştirdiği göçleri incelemektedir. Makale, tarama metodu kullanılarak arşiv belgeleri ve dönemin kaynaklarından elde edilen verileri temel alarak, Türk yurtlarının işgal edilmesi neticesinde Kazak, Uygur, Kırgız, Özbek, Türkmen ve Azerbaycan Türklerinin Türkiye'ye göçlerini incelerken, serbest ve iskânli göçmen olarak yerleşim süreçlerini de ele almaktadır. Türk yurtlarının işgal süreci, göç dalgalarını tetikleyen ana sebep olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle Türkistan'ın Rusya ve Çin tarafından işgal edilmesi neticesinde Türk soylu mülteciler, ikinci bir vatan olarak gördükleri Türkiye'ye gelerek yeni bir yaşam kurmuşlardır. Göçlerin temelindeki ortak kültür ve etnik bağlar, bu göç hareketlerinin dinamiklerini belirleyen önemli bir etken olmuştur. Göç eden topluluklar, Türk soyuna ve kültürüne bağlılıkla Türkiye'ye yönelmiş; aynı dil, din, gelenek ve ortak kültür değerlerini paylaşmanın getirdiği yakınlık sayesinde daha kolay uyum sağlamışlardır. II. Dünya Savaşı öncesinden, Afganistan'ın işgaline uzanan süreçte bu göçler, hem Türk dünyası ile Türkiye arasındaki yakın bağı yansıtmış hem de Türkiye'nin sosyal ve kültürel zenginliğini artırmıştır. Sonuç olarak bu makale, 1931-1982 yılları arasında Türk dünyasından gelen Türk soylu mültecilerin Türkiye'ye gerçekleştirdiği göçlerin önemini ve bu göçlerin ortak kültür ve etnik bağların gücüne dayandığını vurgulamaktadır. Bu göçmenler, takip edilen iskân politikası çerçevesinde, Türkiye'deki farklı bölgelere yerleştirilmişlerdir. Bu yerleşimler, Türk dünyasından mültecilerin hem kendi kültürel kimliklerini korumalarına hem de Türkiye'nin sosyal dokusuna zenginlik katmalarına olanak sağlamıştır. Ayrıca, bu çalışma, gelecekteki araştırmalar için temel oluşturarak, göçlerin entegrasyon süreçlerini, kültürel etkileşimi ve göç politikalarının etkilerini daha ayrıntılı bir şekilde incelemeyi teşvik etmektedir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: August 28, 2023

Accepted: September 21, 2023

Keywords:

Türkiye,
Turkic World,
Migrations,
Turkic-Origin refugees.

ABSTRACT

This research article analyses the migration of refugees from the Turkic world to Türkiye between 1931 and 1982 in the perspective of common culture and ethnic ties. Based on the data obtained from archival documents and sources of the period, the article examines the migration of Kazakh, Uyghur, Kyrgyz, Uzbek, Turkmen and Azerbaijani Turks to Türkiye as a result of the occupation of the Turkish homelands, while also addressing the settlement processes as free and settled immigrants. The occupation process of Turkish homelands emerges as the main reason that triggered the waves of migration. Especially as a result of the occupation of Turkestan by Russia and China, refugees of Turkish descent came to Türkiye, which they saw as a second homeland, and established a new life. The common culture and ethnic ties underlying the migrations have been an important factor determining the dynamics of these migration movements. The migrating communities have turned to Türkiye out of loyalty to Turkish ancestry and culture, and have adapted more easily thanks to the closeness brought about by sharing the same language, religion, traditions and common cultural values. From before World War II to the occupation of Afghanistan, these migrations both reflected the close bond between the Turkic world and Türkiye and increased Türkiye's social and cultural richness. In conclusion, this article emphasises the importance of the migration of Turkic refugees from the Turkic world to Türkiye between 1931 and 1982 and the strength of their common cultural and ethnic ties. These migrants were settled in different regions of Türkiye within the framework of the settlement policy. These settlements have enabled refugees from the Turkic world to both preserve their cultural identities and enrich the social fabric of Türkiye. Moreover, this study provides a basis for future research, encouraging a more detailed examination of the integration processes of migration, cultural interaction and the effects of migration policies.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: eyoska@erciyes.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

In this study, the migration movements of ethnic groups belonging to the Turkic world, such as Uighurs, Kyrgyz, Kazakhs, Turkmen, and Uzbeks, between 1931 and 1982 have been examined within the framework of shared culture and ethnic ties. Due to the dominance of Russia over the Kazakh steppes and Western Turkestan, and China over East Turkestan, some Turkic communities in these regions migrated predominantly towards the northern parts of Afghanistan, Pakistan, Iran, India, and Afghanistan. While some of the Turkic peoples who migrated after the occupation of Turkestan by Russia and China settled permanently in these countries, others used the neighboring countries as transit routes to more distant regions. In this context, Turkic refugees such as Kazakhs, Uighurs, Uzbeks, Turkmen, and Kyrgyz used Afghanistan and Pakistan as transit countries, eventually settling in the Republic of Türkiye as permanent residents. The choice of Türkiye as a homeland by Turkic refugees was a conscious decision. Their intention was to find an environment in Türkiye where they would not feel alienated due to common cultural and ethnic values and where their children would not lose their national identities. Additionally, those who migrated from the Turkic world regarded an independent Türkiye as their sole nation-state and chose to migrate to Türkiye in order to escape the low living standards caused by chronic socio-economic and cultural problems in their host countries and to achieve a better quality of life.

In this context, the migration waves from the Turkic world to the Republic of Türkiye can be interpreted as a reflection of shared history and cultural ties. Uighurs, Kyrgyz, Kazakhs, Turkmen, and Uzbeks, having similar lifestyles, languages, and traditions throughout history, have undertaken these migrations. Among the reasons for these migrations are economic difficulties, political instability, and social changes, but the ethnic and cultural proximity among these communities facilitated their integration process into Türkiye. The effects of migrations from the Turkic world to Türkiye are not only cultural but also economic. The migrants, with their diverse skills and expertise, have contributed to Türkiye's economic growth.

The research problem revolves around comprehending the fundamental dynamics, reasons, and consequences of migration movements of Turkic-origin and Turkic-cultured refugees from the Turkic world to Türkiye between 1931 and 1982, within the context of shared culture and ethnic ties. Furthermore, the research aims to analyze the impacts of these migrations on Türkiye's relations with the Turkic world. Within this scope, the reasons behind the migration of these communities towards Türkiye, the processes of their settlement in Türkiye as free or resettled migrants, as well as the effects of these migrations on both intra-Turkic relations and Türkiye's regional and global international impacts are explored. Solving this problem will contribute to a better understanding of the connections between Türkiye and the Turkic world in terms of both history and contemporary world politics, aiding the formulation of future strategies.

The objective of this research article is to investigate the primary reasons for the migration movements of Turkic-origin and Turkic-cultured refugees from the Turkic world to Türkiye between 1931 and 1982, based on shared culture and ethnic ties. The study focuses on the migrations of Kazakhs, Uighurs, Kyrgyz, Uzbeks, Turkmen, and Azerbaijanis to Türkiye, their settlement processes as free or resettled migrants, and the impacts of these migrations on Türkiye-Turkic world relations. By relying on archival documents and contemporary sources, this study aims to shed light on the complexity and multidimensionality of these migrations, contributing to a deeper understanding of historical and cultural connections between the Turkic world and Türkiye.

The significance of this research underscores the strategic, cultural, and political value of the migration period for both Turkic world communities and Türkiye. These migrations during this period increased Türkiye's cultural diversity, strengthened solidarity and cooperation within the Turkic world, and became a significant dynamic in international relations. Throughout this migration period, Türkiye's relations with communities within the Turkic world intensified, leading to increased cultural interaction and exchange.

The methodology of this research is based on utilizing archival documents and contemporary sources to acquire rich and reliable data. Additionally, an extensive literature review was conducted through a scanning method. Archival documents and contemporary sources provided a solid foundation for understanding migration events and reasons, while the literature review ensured a comprehensive and updated grasp of existing knowledge. These methods supported the research's credibility and the robustness of its analyses. The findings of this research offer valuable perspectives on a deep understanding of the migration movements of Turkic-origin and Turkic-cultured refugees from the Turkic world to Türkiye between 1931 and 1982, along with illuminating various dimensions of these migrations. The research findings elucidated the fundamental reasons behind the Turkic communities' migration to Türkiye, clarifying the dynamics of their settlement in Türkiye as Kazakhs, Uighurs, Kyrgyz, Uzbeks, Turkmen, and Azerbaijanis. Furthermore, the research results shed light on the impacts of these migrations on Türkiye's relations with the Turkic world. The integration processes of these communities in Türkiye, cultural interactions, and diaspora activities emerged as crucial factors shaping Türkiye's regional and international relations. Throughout the migration period, it became evident that Türkiye's relations with communities within the Turkic world intensified, leading to increased cultural interaction and exchange. The conclusions drawn from this research contribute to a deeper understanding of the individual and collective experiences of migrations from the Turkic world to Türkiye, thus emphasizing the significance of the connections between the Turkic world and Türkiye. The research emphasizes Türkiye's role and importance both historically and in the contemporary world, highlighting the strategic significance of forging closer ties and expanding cooperation with Turkic communities. These conclusions provide valuable guidance for academics and policymakers alike.

Giriş

Sosyo-ekonomik ve siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işine göç denilmektedir (Güncel Türkçe Sözlük, “Göç”, Erişim 20 Mayıs 2023). Göçler, güzergâhı açısından *iç* ve *dış göç* diye ikiye ayrılmıştır. Konumuz itibariyle dış göç, ülke sınırları aşılarak gerçekleşen nüfus hareketleridir. Güzergâhları haricinde göçler katılanların sayısına göre de *bireysel göç* ve *kitle göçü* şeklinde tasnif edilmektedir. Genellikle savaş, isyan ve doğal afetler gibi sebeplerle bir topluluğun gerçekleştirdiği yer değiştirme hareketi, kitle göçü olarak ifade edilmektedir (Çağlar, 2018, s. 33). Bu çerçevede Türk tarihinde gerçekleşen göçler, kitle göçü kapsamına dâhil edilmektedir. Burada mülteci, meskûn olduğu bölgede yaşamak için gerekli asgarî şartların kalktığına hükmederek göç etmektedir. Bu ifadeden hareketle göçler *serbest* ve *zorunlu* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Çağlar, 2018, s. 34; C. E. İnan, 2016, s. 15) Zorunlu göçlerde kişiler, buldukları bölgede yaşam şartlarının ortadan kalkması hâlinde liderlerinin iradesiyle göç etmektedir. *Göç Terimleri Sözlüğü*'ne göre Türk dünyasından Türkiye'ye doğru gerçekleşen göçler, soya bağlı yerleşimcilerin yaptığı göçler olarak değerlendirilmektedir. Soya bağlı yerleşimciler; göç edilen ülkeye, o ülkeyle olan tarihî, etnik ya da diğer bağları nedeniyle kabul edilen, söz konusu bu bağların doğası gereği o ülkede derhal, uzun süreli ikamet hakkı tanınan ya da o ülkede vatandaşlık hakkına sahip olmaları nedeniyle ülkeye kabulden kısa bir süre sonra ülke vatandaşlığı verilen yabancılardır (Perruchoud, 2013, s. 51). Soya bağlı yerleşimciler ifadesi, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin 1934 tarihli ve 2510 sayılı İskân Kanunu'nda ise “*Türk soyundan olan, Türk kültürüne bağlı olan ve yerleşmek maksadıyla Türkiye'ye gelen kişiler*” şeklinde ifade edilmiştir (<https://resmigazete.gov.tr/arsiv/2733.pdf>; Yesevi, 2021, s. 125). Ayrıca 14.06.1934 tarihinde kabul edilen İskân Kanunu ile birlikte, Türkiye'ye göç eden mülteciler, yerleşim şekline göre serbest ve iskânlı göçmen olarak ikiye ayrılmıştır. Türkiye'ye İskân Kanunu'na kadar göç etmiş mülteciler serbest göçmen olarak adlandırılmış olup, bunlar devletten yardım talep etmemek şartıyla, istediği yere yerleşme hakkına sahip olmuşlardır. İskân Kanunu'ndan sonra Türkiye'ye gelenler ise İskânlı göçmen olarak adlandırılmışlardır. Türk soylu mülteciler ya da ihtida ederek Türk ismi alarak tahkikatı yapılan iskânlı göçmenler, Bakanlar Kurulu Kararı ve Cumhurbaşkanı'nın onayı ile vatandaşlığa kabul edilmişlerdir. Türk soylu mültecilerin iskânı ise devlet tarafından gerçekleştirilmişlerdir. Örneğin Rus mültecilerinden olan 40 kişi, 19.04.1937 tarihinde, Cumhurbaşkanı'nın onayı ile vatandaşlığa kabul edilmiştir (CCA, Fon Kodu: 30.18.1.2; Yer No: 74.31.8.).

Çalışmamıza konu olan Türk dünyasından Türkiye'ye doğru gerçekleşen göçler, XI. yüzyılın sonlarından günümüze, bir süreç hâlinde bireysel veya kitlesel olarak devam etmiştir. Özellikle Türkistan'ın Ruslar ve Çinliler tarafından işgal ve istila edilmesi neticesinde, Türkiye'ye yapılan göçlerde büyük bir artış meydana gelmiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında, Batı Türkistan'da Rus İmparatorluğu'nun (Erdoğan, 2019, s. 110) ve Doğu Türkistan'da Çin yönetiminin takip etmiş olduğu siyasi, malî, dinî, sosyal ve kültürel politikalarından dolayı can, mal ve kültürel hayatı tehlikeye giren, yaşam şartları zorlaşan Türk budunları çareyi, bir yerleşme alanından daha elverişli bir diğerine göç etmekte bulmuşlardır. XX. yüzyılın ilk yarısında Rusya'da Romanov Hanedanı'ndan Sovyetler Birliği'ne geçişin yaşandığı dönemde Sovyetleştirme ve kolektivizasyon uygulamaları (Andican, 2020, s. 116) Batı Türkistan'dan; Çin'de ise yine aynı dönemde yaşanan ihtilal ve sonrasında ordunun yaptığı devrim ile II. Dünya Savaşı sonrasında Mao Zedong'un yönetimi ele geçirmeleri neticesinde takip ettikleri Çinleştirme ve komünistleştirme politikaları, Doğu Türkistan'dan dolayı olarak Türkiye'ye doğru göç hareketinin gerçekleşmesini sağlamıştır (Tuncer, 2021, ss. 239-240).

Türkistan'ın batı kısımlarından Türkiye'ye doğru gerçekleşen göçlerin, büyük ölçüde Rus işgaliyle birlikte, XIX. yüzyılın sonlarından itibaren başladığı görülmektedir (Andican, 2021, s. 149). Çarlık Rusya'sının Batı Türkistan'ı kolonileştirmesiyle başlayan göçler, Bolşeviklerin bölgeye egemen olduğu döneme kadar devam etmiştir. Çarlık Rusya'sının bölgeye hâkim olmasının ardından Çin, İran ve Afganistan ile yapmış olduğu antlaşmalarla Batı Türkistan'ın sınırlarını kendi çıkarları doğrultusunda tespit etmiştir. Doğu, batı ve güney olmak üzere üç bölümden oluşan Türkistan, yapılan antlaşmalar ile parçalanarak söz konusu devletlerin hâkimiyeti altına geçmiştir. Bu tarihi gelişmeler ve coğrafi bölünmeler nedeniyle Batı Türkistan'dan İran Horasanı'na, Afganistan Türkistanı'na ve Doğu Türkistan'a yapılan göçler, ağırlıklı olarak bu ülkelerin coğrafi olarak yakın olmasına, bu ülkelerde özellikle kendi boyundan Müslüman Türklerin bulunmasına göre şekillenmiştir. Bir başka deyişle Kazak, Kırgız göçleri Doğu Türkistan'ın Kazak ve Kırgız bölgelerine; Özbek, Türkmen göçleri Afganistan Türkistan'ına; Türkmenlerin göçleri ise Horasan taraflarına doğru, genel olarak gerçekleşmiştir (Andican, 2021, ss. 160-169). Bu bağlamda Kazak bozkırlarının, Ruslar tarafından işgal ve istila edilmesi neticesinde, 1889 yılında Bökey Batır öncülüğündeki 1500 Kazak aile, Altay'ın Şingil nehri boyundan Urumçi'ye bağlı Karadağ'a göç etmiştir (Kalkan, 2007, s. 127). Parçalanmış Türkistan'dan dış ülkelere yapılan kitlesel göçlerin nedenlerine ve zaman dilimlerine bakıldığında bunları, Rus işgalinden I. Dünya Savaşı'na kadar olan dönem; Türkistan Millî Ayaklanması dönemi, Korbaşı Harekâtı dönemi, kolektivizasyon dönemi (Andican, 2021, s. 151; Yesevi, 2021, s. 132) ve II. Dünya Savaşı dönemi olarak tasnif edebiliriz. Söz konusu bu dönemlerde göç hareketi ağırlıklı olarak Doğu Türkistan, Hindistan, İran ve Afganistan'ın kuzey taraflarına doğru olmuştur. Batı Türkistan'dan göç eden Türk halklarının bir kısmı göç etmiş oldukları bu ülkelere kalıcı olarak yerleşirlerken, bir kısmı da adı geçen sınırdaş ülkeleri daha uzak coğrafyalara geçiş yolu yani transit ülke olarak kullanmışlar (Perruchoud, 2013, s. 57) ve başta Türkiye olmak üzere, Pakistan, Hindistan, Suudi Arabistan, Mısır gibi uzak ülkelere göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu bağlamda soya bağlı yerleşimciler, özellikle Doğu Türkistan ve Afganistan'da meydana gelen siyasi, sosyo-ekonomik çalkantılar sonucunda, Cumhuriyet Türkiye'sine kalıcı olarak gelip yerleşmişlerdir.

Batı Türkistan dışında Çarlık Rusya'sının işgaline uğramış olan bir başka Türk yurdu ise Azerbaycan bölgesi olmuştur. XIX. yüzyılın ilk yıllarından itibaren Çarlık yönetimi Azerbaycan hanlıklarına hâkim olmuş ve bölgede 110 yıllık Rus tahakkümü başlamıştır. Bu dönemde Ruslar Aras nehrinin kuzey kısmında kalan Azerbaycan topraklarındaki Türk-İslam kültürüne son vermek için politikalar üretirken, Azerbaycan Türkleri de şiddetli bir sömürü, adaletsizlik ve haksızlığa maruz kalmışlardır. Bu durum Bolşevik yönetimi döneminde de devam etmiştir (Gömeç, 2003, s. 57). Bolşevikler, Rus sömürsünün örtüldüğü Sovyet sistemini, Rus olmayan milletlere yeni bir yaşam tarzı olarak uygulamışlardır. Çarlık Rusya'nın Rus olmayan milletlere yönelik uyguladığı politikayı Sovyetler de Azerbaycan Türkleri üzerinde şiddetli bir şekilde devam ettirmişlerdir. Bu bağlamda Azerbaycan Türkleri, Rus yönetimlerinin uygulamış olduğu politikalarından kurtulmak için, bireysel veya kitleler olarak göç etmişlerdir. Göç edilen güzergâh bazen Türkiye olurken bazen de Güney Azerbaycan toprakları olmuştur. Adı geçen Türkistan ve Azerbaycan bölgelerinin dışında, Türk dünyasının İdil-Ural ve Kafkasya gibi bölgelerinde de Ruslar; Çarlık döneminde Ruslaştırmak, Bolşevik döneminde ise Sovyetleştirme gibi politikalar uygulamışlardır. Aynı şekilde bu politikalarından bunalan Türk halklarından bazı kitleler grup hâlinde veya bireysel olarak farklı bölgelere göç etmek zorunda kalmışlardır.

Türk Soylu Mültecilerin Türkiye'ye Göç Etme Sebepleri

Türk dünyasından gelen mültecilerin, göç için Türkiye'yi tercih etmelerinin altında çeşitli sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel faktörler bulunmaktadır. Bu faktörlerden ilki Türk

dünyasının ortak kültürel değerleri ve Türk dünyasını meydana getiren halklar arasındaki etnik bağlardır. Soya bağlı yerleşimcilerin sahip oldukları ortak kültür değerleri ve etnik bağlar; benzer kimlik, dil, tarih ve geleneklere sahip oldukları Türkiye Cumhuriyeti ile duygusal ve kültürel bir yakınlık hissetmelerini sağlamıştır (Bölükbaşı, 2023, s. 45). Bu ortak kültürel değerler ve bağlar, göç hareketini şekillendirmiş ve soya bağlı yerleşimcilerin Türkiye'yi ikinci bir vatan olarak tercih etmelerine neden olmuştur. Soya bağlı yerleşimcilerin Türkiye'ye gelmesinde etkili olan tarihî bağlar ise mültecilerin Türkiye'yi kendilerine yakın hissetmelerine, aidiyet duygusu geliştirmelerine ve geçmişten gelen ilişkileri sürdürme arzusuna yol açmıştır (Kanalga, 2022, s. 53). Türk dünyası ülkeleri, tarih boyunca çeşitli dönemlerde bir araya gelmiş ve etkileşimde bulunmuşlardır. Bu etkileşimler, ortak kültürel öğeler, ticaret yolları, siyasî ittifaklar veya akrabalık ilişkileri gibi faktörler aracılığıyla gerçekleşmiştir. Örneğin, Türk dünyasından gelen mültecilere Türkiye'nin, İmparatorluk dönemindeki tarihî Osmanlı-Kaşgar ilişkilerini hatırlatma ihtimali bulunmaktadır (Yuvalı & Yoska, 2022, s. 24). Bu ilişkiler, göçmenlerin Türkiye'yi bir sığınak olarak görmelerine ve geçmişten gelen işbirliği bağlarını yeniden canlandırmalarına neden olmuştur. Türk dünyasının ortak tarihî geçmişi, Türk dünyasından gelen mültecilerin Türkiye'ye göç etmeyi tercih etmelerinde derin bir anlam ve bağlılık hissi meydana getirmiştir. Geçmişteki tarihî etkileşimler ve ilişkiler, göçmenlerin aidiyet hissiyatını güçlendirmiş ve Türkiye'yi kendilerine yakın bir sığınak olarak görmelerine katkıda bulunmuştur. Türk dünyasından gelen mültecilerin Türkiye'ye göç etmeyi tercih etmelerinde etkili olan dil ve kültür benzerliği, aynı etnik kökene sahip oldukları, aynı veya benzer dilleri konuştukları için mülteciler ile Türkiye Cumhuriyeti arasında kültürel bağ oluşturmaktadır (Kan & Kanmaz, 2022, s. 60). Bu faktörler, göçmenlerin kendilerini daha hızlı ve kolay bir şekilde Türkiye'ye dâhil edebilecekleri ve kimliklerini koruyabilecekleri bir ortamın varlığına işaret etmektedir. Dil ve kültür benzerliği, gelenekler, adetler, törenler ve diğer kültürel unsurlar soya bağlı yerleşimcilerin Türkiye'de kendi gelenek ve değerlerini devam ettirmesinde kolaylık sağlamıştır. Sonuç olarak, dil ve kültür benzerliği, Türk dünyasından gelen mültecilerin Türkiye'ye göç etmeyi tercih etmelerinde etkili bir faktör olmuştur (Kan & Kanmaz, 2022, s. 65). Bu benzerlikler, mültecilerin uyumunu kolaylaştırırken, aynı zamanda Türk milleti ile birlikte bir ortak kimlik ve bağlılık hissi oluşturmalarını da teşvik etmiştir.

Türk soylu mültecileri Türkiye'ye yönlendiren bir diğer sebep ise Türk dünyasında, özellikle Çin ve Rusya'nın işgali ve bu devletlerin coğrafyalar üzerinde takip etmiş olduğu politikardan kaynaklı siyasî istikrarsızlıktır (Çevik, 2022, s. 3). Bu faktör, göçmenlerin güvenli bir sığınak arayışına ve daha istikrarlı bir yaşam sürme isteğine yol açmıştır. Mülteciler, kaynak ülkelerindeki siyasî istikrarsızlık nedeniyle gelecekteki güvenliklerini garanti altına almak ve ailelerinin emniyetini sağlamak amacıyla Türkiye gibi daha istikrarlı bir ülkeye yönelme eğiliminde olmuşlardır. Siyasî istikrarsızlık ve çatışmalar, göçmenlerin temel ihtiyaçlarını ve güvenliklerini tehlikeye attığı için, bu koşullardan kaçarak daha güvenli bir yaşam kurma amacını taşıyan bireylerin Türkiye'ye göç etme isteği artmıştır (Çevik, 2022, s. 4). Bu bağlamda, Çin ve Rusya merkezli siyasî istikrarsızlık ve çatışmalar, Türk dünyasından gelen mültecilerin Türkiye'ye göç etmeyi tercih etmelerinde belirleyici bir rol oynayan etkenlerden olmuştur.

Türk dünyasından gelen soya bağlı yerleşimcilerin Türkiye'ye iltica etmesinin bir diğer sebebini ise hiç şüphesiz ortak dinî değerler oluşturmaktadır. Türk dünyasından gelen mültecilerin Türkiye'ye göç etmeyi tercih etmesinde etkili olan dinî benzerlik, Türkiye'de kendi dinî kimliklerini daha rahat bir şekilde sürdürmelerine olanak tanımıştır (H. A. Yılmaz, 2020, ss. 849-850). Türkiye'nin İslam kültürünün bir parçası olarak mültecileri kabul etmesi, dinî benzerliği vurgulayan bir başka noktadır. Örneğin eski Türk kültürünün temel taşlarından biri

olan Yesevilik, Türk dünyasının ortak kültürel değeri olarak değerlendirilmektedir. Yesevilik, Türk halklarının yaşam biçimlerini, düşünce yapılarını ve toplumsal ilişkilerini derinlemesine etkileyen bir inanç sistemini içermekte olup, bu sistem özellikle Türk dünyasında kök salmıştır. Akademik bir perspektifle incelendiğinde, Yesevilik; mitoloji, folklor, edebiyat ve ritüeller gibi farklı disiplinleri kapsayarak, Türk dünyasının tarih boyunca ortak paylaşılan değerlerinden biri olarak öne çıkmaktadır (Akçora, 2021, ss. 13-14). Bu ortak kültürel değer, Türk halklarının tarih boyunca karşılıklı etkileşimlerini ve kültürel bağlarını yansıtmaları bakımından da önemlidir. Sonuç olarak başta Yesevilik olmak üzere, Türk dünyasındaki ortak dinî değerler, Türk soylu mültecilerin Türkiye'ye uyum sağlamalarını kolaylaştırmıştır.

Türk soylu mültecilerin Türkiye'ye iltica etmesinin sebeplerinden bir tanesini de aynı iklim kuşağında yer alması oluşturmaktadır. Türkiye ve Türk dünyası, benzer iklim koşullarına sahip bölgeler olarak dikkat çekmektedir. Coğrafi olarak geniş bir alana yayılan bu bölgeler, ılıman iklim kuşağı içerisinde yer almaktadır ve benzer iklim değişkenlerine maruz kalmaktadırlar. Hem Türkiye'nin farklı bölgeleri hem de Türk dünyasının çeşitli ülkeleri, benzer sıcaklık ve yağış desenleri altında bulunmaktadır (Gömeç, 2018, ss. 103-104). Bu durum; tarım, hayvancılık ve doğal yaşam gibi alanlarda benzer zorluklarla karşılaşıldığını göstermektedir. Örneğin Türkistan coğrafyasından kasım-mayıs arasındaki dönemi yağışlı geçen Hindistan veya Pakistan'a iltica eden Türk soylu göçmenler, buralarda iklime uyum sağlayamamış ve kendileri için doğal yaşam alanları daha uygun olan Türkiye'ye göç etmek istemişlerdir.

Türkiye, tarih boyunca mültecilere yönelik hoşgörü ve insani yaklaşım sergileyen bir ülke olarak öne çıkmaktadır. Türkiye'nin tarih boyunca çeşitli dönemlerde ev sahipliği yaptığı farklı etnik ve dinî gruplar da Türk toplumunun hoşgörü ve çeşitliliğe verdiği değeri yansıtmaktadır (M. Sağlam, 1996, s. 360). İmparatorluktan ulus devlete geçiş sürecinde Türkiye, özellikle Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olan mültecilere yönelik barınma, sağlık, eğitim gibi temel ihtiyaçların karşılanması konusunda çeşitli programlar ve projeler yürüterek, insani değerlere verdiği önemi göstermiştir. Bu bağlamda, Türkiye'nin mültecilere gösterdiği hoşgörü ve yardımseverlik, soya bağlı yerleşimcilerin Türkiye'yi tercih etmelerinin sebepleri arasında gösterilebilir.

Kuruluşundan itibaren Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin takip etmekte olduğu nüfus politikası, soya bağlı yerleşimcilerin Türkiye'ye yerleşmesinde etkili olmuş bir diğer sebep olarak karşımıza çıkmaktadır. İmparatorluğun sonlarından Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar olan dönemde, uzun savaşlardan azalan nüfus; ekonomik, sosyal ve askerî savunma gibi yönlerden Türkiye'yi olumsuz etkilemiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye, hem kurulmuş olan yeni devletin ve yeni rejimin ulusal kimliğini güçlendirmek hem nitelikli insan unsuruna sahip olmak hem de Türk vatanını gelecekte olası tehlikelerden kurtarmak için, Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı özdeş nüfusa ihtiyaç duymuştur (Arı, 1992, s. 417). Gazi Mustafa Kemal Paşa bu ihtiyacı;

Hakikaten memleketin nüfusu şayan-ı teessüf bir derecededir... hudud-u milliyemiz haricinde kalan aynı ırk ve aynı harstan olan anasırı da getirmek ve onları da müreffeh bir halde yaşatarak nüfusumuzu tezyid etmek lazımdır ki, buna da tevessül olunacaktır. Eğer Rusya'dan da getirmek mümkün olsa, oradan da getireceğiz...

sözleriyle ifade etmiştir (A. İnan, 1982, ss. 53-54). Mustafa Kemal Paşa'nın bu sözlerle ortaya koymuş olduğu nüfus politikası doğrultusunda, Türk soylu ve Türk kültüründen olan mültecilerin göç ettirilip yerleştirilmesi hedeflenmiştir. Bu amaçla Türkiye Cumhuriyeti'nin iskân siyasetinin temelini ve başlangıcını teşkil edecek olan 2510 Sayılı İskân Kanunu yürürlüğe konmuştur. Bu kanun ile millî bünyenin korunarak, nüfusun nitelik ve nicelik itibarıyla daha iyi bir duruma getirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda 2510 Sayılı

Kanun'la muhacir ve mültecilerin tanımları yapılmış ve bunların kabul şartları belirlenmiştir (<https://resmigazete.gov.tr/arsiv/2733.pdf>, 1934).

Nihayet Türk soylu mültecilerin Türkiye'ye kabul edilmesinde Demokrat Parti'nin takip etmiş olduğu mülteci politikasını da sebepler arasında zikretmek gerekmektedir. Menderes döneminde Demokrat Parti iktidarı, 1950'lerin başlarından itibaren rejim değişiklikleri ve toplumsal baskılar gibi sebeplerden dolayı Türk dünyası ve Balkanlar'dan gelen göçmenlere karşı insani ve siyasi bir yaklaşım benimsemiştir (Pınar, 2014, s. 77). Demokrat Parti hükümeti, bu mültecilere yardım etmek ve yerleşimlerini kolaylaştırmak amacıyla çeşitli yasal düzenlemeleri hayata geçirmiş ve bu bağlamda mültecilere toprak dağıtımını ve istihdam fırsatları sunmuştur (Köse, 2016, s. 175). Konumuz dâhilinde Demokrat Parti, özellikle Hindistan ve Pakistan'dan gelen Türk soylu ve Türk kültürüne bağlı olan mültecilere kapılarını açarak bir insanî yardım ve dayanışma politikası izlemiştir. Hiç şüphesiz Demokrat Parti'nin iktidarı döneminde takip ettiği bu politika, soya bağlı yerleşimcilerin Türkiye'ye gelme isteğini daha da artırmıştır. Demokrat Parti döneminden sonra ise, Türk dünyasından mültecilerin Türkiye'ye gelmesinde Doğu Türkistan diasporası ve muhaceret basını aktif bir rol üstlenmiştir (Kanalga, 2022, ss. 67-75).

Türk Dünyasından Cumhuriyet Türkiye'sine İlk Göçler

II. Dünya Savaşı öncesinde, Bolşevik yönetiminin Sovyetleştirme politikaları karşısında, Türk halk ve toplulukları fırsat buldukça Türkiye'ye iltica girişiminde bulunmuşlardır. Bu çerçevede arşiv belgelerine yansıyan kitlesel göç hareketinden biri 1931 yılında Kızılçakçak mevkiinde meydana gelmiştir (CCA, Fon Kodu: 30.10.0.0; Yer No: 248.676.7.). Türkiye'ye sığınmak isteyen bir grup Türk soylu mülteciyi yakalamaya çalışan Kızıl Ordu askerleri, Türk sınırını 3 defa geçerek Türk birlikleri ile müsademe etmişlerdir (Köse, 2016, s. 155). Yine 05.11.1931 tarihinde Aras Nehri'ni aşmaya çalışan Rusya dâhilindeki Kamarlı, Cık ve Damki köylerinden 124 mülteci üzerine ateş açılmış, gerçekleşen mücadele sonrasında ancak 38 kişi Türkiye'ye iltica edebilmiştir (CCA, Fon Kodu: 30.10.0.0; Yer No: 248.676.14.). Benzer hadiseler 27-28 Eylül 1933 tarihinde Bayazıt vilayetinde de gerçekleşmiştir. Rusya'nın (Dağıstan) Şitli Köyü'nden hareket eden 115 mülteci Aras nehri üzerinden Anadolu'ya geçmek istemiş ancak bunu kabul etmeyen Rus devriyeleriyle silahlı çatışmaya girişmişlerdir (CCA, Fon Kodu: 30.10.0.0; Yer No: 116.810.1.). Bolşeviklerin Türk soylu halklar üzerine gerçekleştirmiş olduğu baskının artması üzerine, Türkiye'ye doğru gerçekleşen iltica sayılarında da bir artış meydana gelmiştir. 1933 yılında Kars Valiliği, 1.745 Türk soylu mültecinin Sovyetlerden kaçarak Türkiye'ye iltica ettiğini bildirmiştir. Türkiye'ye doğru gerçekleşen göç hareketlerini durdurmak isteyen Sovyet yönetimi, 1933 yılında Türkiye ile olan sınır ihlallerinin halledilmesi için ortak bir komisyon kurulmasını kararlaştırmıştır (CCA, Fon Kodu: 30.10.0.0; Yer No: 248.676.14.). Bu komisyon; iki ülke vatandaşlarının serbest hareket edebilmelerini sağlayan 1928 tarihli Hudut Sözleşmesi'ni yürürlükten kaldırmış, Kızıl Ordu askerlerinin sınır boylarındaki kontrollerini sıkılaştırmıştır. (Köse, 2016, s. 156). Belirtilen tedbirlere rağmen Sovyet Birliği içlerinden Türkiye'ye yönelik göç hareketi engellenememiştir. II. Dünya Savaşı öncesinde, göç ve iltica suretiyle Türkiye'ye gelen, fakat uyruğu tam olarak arşiv belgelerinde geçmeyen 12477 mültecinin başvuruları 18 Mart 1938-14 Mart 1939 tarihleri arasında Bakanlar Kurulu'nda görüşülerek kabul edilmiştir (CCA, Fon Kodu: 30.18.1.2; Yer No: 100.85.15; CCA, Fon Kodu: 30.18.1.2; Yer No: 82.24.113.). Söz konusu mültecilerin dışında 1 Nisan 1938'de Rusya Türklerinden 51 şahsın ve 18 Mayıs 1938'de 38 şahsın başvuruları 1312 Sayılı Kanun'un 5. Maddesi'ne göre Bakanlar Kurulu'na kabul edilmiştir (Nazlıoğlu, 2018, ss. 9-10).

Sivil mültecilerin dışında, birçok asker de, Türkiye'ye iltica etmiştir. Türkiye'ye göçmen olarak gelen soya bağlı yerleşimci grup, II. Dünya Savaşı'nda Sovyet ordusu saflarında

savaşa giren ve Almanlar tarafından esir alındıktan sonra Sovyetlere karşı oluşturulan lejyonlarda görev yapan askerler olmuştur. Hitler Almanya'sı ile Stalin Rusya'sı arasındaki Ukrayna steplerindeki mücadele, Sovyetler Birliği sınırları içerisindeki Türk topluluklarının geleceğini yakından ilgilendirmiştir (Çelik, 2018, s. 54). Mihver Devletlerinin başında yer alan Almanya, Barbarossa planını gerçekleştirmek için, Sovyet askerleri ile karşı karşıya gelmişlerdir. Yapılan mücadelelerde, ciddi bir silah eğitimi almadan savaşan Kızıl Ordu askerleri büyük hezimet yaşayarak geri çekilmişlerdir. Bu çekilme sırasında bir kısmı Türk soylu olan, yaklaşık 3 milyon civarında Rus askeri, Alman birlikleri tarafından esir alınmıştır. (Andican, 2009, s. 473; Aydın, 2019, s. 629; Yoska & Mağara, 2021, s. 62). Taraflar arasında gerçekleşen savaşın ilk başlarında Almanlarca esir alınan Sovyet askeri içinde, Türk soylu askerlerin sayısı yaklaşık 400.000 civarında olmuştur. Almanlara esir düşen Sovyet askerlerinin ölmesi neticesinde (Resmi Alman verilerine göre yaklaşık olarak 1.981.000 asker) ve Türk kökenli savaş esirlerinin sayısının artması sonucu, Alman Doğu Bakanlığı bu esirlerden daha etkin bir şekilde yararlanma yolunu aramıştır. Rus olmayanların Sovyetler Birliği'ne karşı durumlarının iyileştirilerek ve savaşırılması için, Türk dünyasının farklı bölgelerinden önemli isimlerin de iştirak ettiği komiteler oluşturulmuştur. Bu kapsamda Mustafa Çokayoğlu, Veli Kayyum Han, Mehmed Emin Resulzâde, Mehmet Emin Buğra, Ahmet Temir, Osman Hocaoğlu, Hüsrev Gerede ve Cafer Saydahmet gibi aydınları söz konusu askerlerin akıbetleri ile ilgili yoğun bir mesai harcamışlardır. Bilhassa Mustafa Çokayoğlu ve Veli Kayyum Han esir kamplarını dolaşarak Türkistanlıların tespit edilmesini sağlamışlardır (Andican, 2009, s. 474). Bu gelişmelerin neticesinde Nazi Partisi ileri gelenlerinden Alfred Rosenberg'nin teklifi neticesinde, Türk soylu Kızıl Ordu askerî birliklerinin kurulmasına karar verilmiştir (Andican, 2020, s. 534; Yoska & Mağara, 2021, s. 63). Bu düşünce çerçevesinde 1942 yılının ilk aylarında İdil-Ural, Türkistan ve Kafkas Lejyonları oluşturulmuştur. Almanya saflarında savaşan Türkistan Lejyonundaki askerlerin sayısı yaklaşık 180 bin olup, bunların dışında geri hizmetlerde çalıştırılanların sayısı ise 85 bin civarındadır (Aydın, 2019, s. 648). Almanlar tarafından oluşturulan lejyonlarda görev yapan Türkistanlı askerlerin yarısı Sovyetlere karşı savaşırken, dörtte biri ise hastalık ve açlık sebebiyle Nazi kamplarında hayatlarını kaybetmişlerdir. Türk soylu lejyonerler bu dönemde "Gamalı Haç" ile "Kızılyıldız" arasında sıkışıp kalmışlardır (Aydın, 2019, s. 650). Stalin, Türk soylu lejyonerlerden esir alınan eski Kızıl Ordu askerinin öldürülmesini emretmiştir. Savaş bittiğinde 75-80 bin Türkistanlı asker müttefiklerin eline esir düşmüştür. II. Dünya Savaşı'nın sonunda müttefik ülkeler arasında imzalanan antlaşmalar gereği Türkistanlı askerler Sovyetler Birliği'ne teslim edilmişlerdir. II. Dünya Savaşı sonucunda Müttefik devletler, lejyonerlerin akıbetlerine dair bir neticeye varamamışlardır. Bolşevik yönetiminin askerî af çıkarmasına rağmen, lejyonerler ölümle cezalandırılacaklarını düşünerek, Sovyetlere güvenmemişlerdir. Aynı tarihlerde Schlüsselburg şehrindeki kampta görevli Vlasov Kızıl Ordu birlikleri, firar etmeye çalışan esirleri katletmişlerdir. (Yoska & Mağara, 2021, s. 64). Savaşın sonucunda Sovyetlere teslim edilen askerlerin çoğu da aynı akıbeti uğramıştır. Esirlerin çok az bir kısmı, Sovyetler Birliği dâhilindeki esir kamplarına 25 yıllığına çalışmaya gönderilmiştir (Yoska & Mağara, 2021, s. 64). İade işleminden kaçabilenlerin bir kısmı Almanya'da hayatlarını sürdürürken, diğer bir kısmı başta Türkiye olmak üzere, çeşitli ülkelere göç etmişlerdir. Bu bağlamda Türkistan Millî Birlik yöneticilerinden Baymirza Hayit'e göre Türkiye'ye göç edenlerin sayısı 470'tir. Bu göçmenler, genellikle İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük şehirlerin yanında, Türkistanlıların yoğun olarak yaşadıkları Adana, Manisa ve Aydın gibi şehirlere yerleşmişlerdir (Andican, 2021, s. 178; Kırmıt, 2022, s. 155).

II. Dünya Savaşı esnasında Mihver devletler ile Müttefik devletler arasında lejyonerler ile ilgili bu gelişmeler yaşanırken, savaşın başından beri tarafsızlığını korumaya çalışan Türkiye'ye, yasadışı yollarla askerî mülteciler gelmeye başlamıştır (CCA, Fon Kodu:

801.80.1.0.1.; Yer No:95.45.2). Türkiye'ye iltica eden askerler için, başta Ankara, Yozgat, Isparta ve Sivas olmak üzere, farklı şehirlerde askerî mülteci kampları oluşturulmuştur. 15 Temmuz 1942 tarihinde Yozgat (117) ve Ankara (8) askerî mülteci kamplarında tutulan, Türk soylu olma ihtimali yüksek, 125 Kızıl Ordu askerinin olduğu tespit edilmiştir (Nazlıoğlu, 2018, s. 48). Bu mülteci sayısının savaşın sonlarına doğru daha da arttığı görülmüştür. Söz konusu askerî mülteci kamplarında tutulan Kızıl Ordu askerleri, savaş sonunda Türkiye ile Sovyetler arasında büyük bir krizin çıkmasına sebep olmuştur. Savaşın başladığı dönemde, dış politikasını bütün ülkelerle iyi dostluk münasebetleri tesis etmek üzerine oluşturan Türkiye, savaşın bitiminde Sovyetler Birliği ile karşı karşıya kalmıştır. Moskova yönetimi savaşın sonunda Türkiye'den Kars ve Ardahan şehirlerinin yanında, kendilerine boğazlarda üs verilmesini talep etmiştir (Uzman, 2018, s. 121). Diğer taraftan Sovyetler Birliği, Türkiye ile 1925 yılında Paris'te imzalanmış olan dostluk anlaşmasının yenilenmeyeceğini belirtip, Sovyetlerden iltica eden askerlerin teslimi hususunda Türkiye'ye baskı uygulamışlardır (Köse, 2016, ss. 152-153). Sovyetlerden gelen bu talep ve baskı sonucunda mevcut durum değerlendirilerek; mültecilerin işbirliği ve karşılıklılık ilkesi doğrultusunda, Sovyetlere teslim edilmesi uygun görülmüştür. Benzer biçimde Türkiye'de Sovyetler Birliği'nden, daha önce üç Türk askerinin iadesini talep etmiştir. Bu konjunktürde Türkiye, Türk soylu mülteciler konusunda Sovyetleri karşısına almak istememiştir. Dışişleri Bakanlığı tarafından 22 Mayıs 1945 tarihinde Başbakanlığa gönderilen tezkerede, Türk soylu mültecilerin Sovyetlere iade edileceği bildirilmiştir. Karar gereğince ilk partide çoğunluğu Azerbaycan Türkü olan 237 mülteci 195' i, 6 Ağustos 1945'te Kars Tıhım Kapısı'ndan Kızıl Ordu birliklerine teslim edilmiştir (*Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1951, s. 204). Ancak Türkiye, Sovyetlere gönderilen notalarda belirtilen müteakabiliyet ilkesine uyulmadığı gerekçesiyle iade işlemlerini durdurmuştur. Türkiye bunun yanında 42 askerî mülteciyi de iade etmemiş ve Türk soylu olanların istemeleri hâlinde Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığının da önünü açmıştır (Aydın, 2019, s. 651; *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1951, ss. 204-207). Etnik mensubiyetleri tam olarak tespit edilememekle beraber, 1940-1949 yılları arasında yani II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında, 39,557'si Türk ve 51,933'ü ise Türk olmayan toplam 91.490 kişi Türkiye'ye iltica etmiştir. Bunlardan yaklaşık 67.000 mülteci bir süre kaldıktan sonra Türkiye'den ayrılmış ve geri kalanlar ise Türkiye'ye yerleşmiştir. 1934-1960 yılları arasında Türkiye'ye göç eden Soya bağlı yerleşimcilerin sayısı toplam 2128 olarak tespit edilmiştir (Geray, 1970, ss. 12-13).

Doğu Türkistan Üzerinden Türkiye'ye Uygurların Göçü

Doğu Türkistan coğrafyası kuzeyde Rusya ve Moğolistan, batıda Tacikistan, Afganistan, Kırgızistan, Kazakistan, Hindistan ve Pakistan ile çevrili olup, tarih boyunca bölge, başta Uygur ve Kazak Türkleri olmak üzere, çeşitli Türk boylarının yurdu olmuştur (Taşağıl, 2012, s. 558). XIX. yüzyılın ikinci yarısının ortalarına kadar Türk idarecileri tarafından yönetilen Doğu Türkistan, Kaşgar Hanlığı hükümdarı Atalık Gazi Yakup Han'ın vefatından sonra Çin'in işgal ve istilasına uğramıştır. Çin yönetiminin kadim Türk yurdu Doğu Türkistan'da uygulamış olduğu yönetim anlayışından dolayı, bölgedeki muhtelif Türk unsurları, farklı bölgelere göç etmek zorunda kalmıştır (Saray & Kul, 2015, s. 460).

VIII. yüzyıldan itibaren Doğu Türkistan'da varlığını bildiğimiz Uygurlar, tarih boyunca Çin baskısı, Rus tehdidi ve siyasî karışıklıklar gibi sebeplerden dolayı, diğer Türk boyları gibi, bölgeden göç etmek zorunda kalmışlardır. XX. yüzyılın ilk yarısının sonlarına doğru Çin'de yaşanmış olan iç karışıklıklar neticesinde Uygurlar, Doğu Türkistan coğrafyasından tedricen göç etmişlerdir.

Çin'de Qing hanedanının yıkılmasından sonra, Çin Cumhurbaşkanı Sun Yat-Sen, ülkenin kuzey bölümüne hâkim olmak için Sovyetler Birliği'nden yardım istemek zorunda kalmıştır. Bu teklif karşısında Sovyetler Birliği kendi politik çıkarları doğrultusunda hem Çin

Milliyetçi Partisi'ne hem de Çin Komünist Partisi'ne yardım etmeye karar vermiştir. Bu tarihi gelişme, iki parti arasında 1950 yılına kadar devam edecek olan Çin İç Savaşı'nın da başlangıcı olmuştur (Dillion, 2016, ss. 207-209). Söz konusu savaşı Çinli devrimci Mao Zedong öncülüğündeki Halkın Kurtuluşu Ordusu'nun kazanmasından sonra, Çin'de Halk Cumhuriyeti'nin temelleri atılmıştır. Bu gelişmenin akabinde Çin askerî birlikleri Doğu Türkistan'a yönelmiş ve Sincan Valisi Burhan Şehidi de Mao'nun hâkimiyetini tanıdığını ilan etmiştir. Çin'de rejim değişikliğinin yaşandığı bu zaman diliminde, başta İsa Yusuf Alptekin, Mesut Sabri Baykozi ve Mehmet Emin Buğra olmak üzere, Hadıvan Hatice Hanım, Canımhan Hacı, Nurgocay Batur gibi Doğu Türkistan coğrafyasının önemli şahsiyetleri yapmış oldukları istişareler neticesinde, Komünist askerî birlikleri ile mücadele edilemeyeceğine, Doğu Türkistan'daki Çin işgalini önlemenin uluslararası kamuoyu oluşturmaya bağlı olduğuna inanarak ülkeden ayrılma yönünde karar vermişlerdir. (Kul, 2022, s. 121).¹¹ Bu karar doğrultusunda Uygurlar, Eylül 1949 tarihinden başlayarak kabileler hâlinde, Doğu Türkistan'ın güney tarafındaki Hindistan'a doğru göç etmeye başlamışlardır. Canımhan Hacı öncülüğündeki ilk Uygur Kafilesi, 11 Eylül 1949'da Urumçi'nin doğusundaki Kuçenze'ye gitmiş ve burada Osman Batur'la bir araya geldikten sonra 12 Ekim 1949 tarihinde Barköl'e hareket etmiştir (E. Alptekin, 1990, s. 6; Tuncer, 2015, s. 226). Mehmet Emin Buğra liderliğinde Uygurlar 17 Eylülde, İsa Yusuf Alptekin öncülüğünde olanlar ise 20 Eylül 1949 tarihinde, kendilerini güvende hissetmediklerinden Urumçi'den ayrılmışlardır (İ. Y. Alptekin, 2007a, ss. 560-562; Buğra, 1952, s. 68; Tuncer, 2015, s. 229). Doğu Türkistan kafilesi Hindistan yolunda meşakkatli bir biçimde ilerlerken, Buğra ve Alptekin Çinli askerler tarafından tutuklanmıştır. Bir fırsat yakalayıp esaretten kurtulan ve kabilelerine yetişmeyi başaran Alptekin ve Buğra, beraberindeki 852 kişi ile 19 Kasım 1949 tarihinde Hindistan sınırını geçmeyi başarmışlardır. Buğra ve Alptekin öncülüğünde Hindistan'a göç eden Uygurların esas hedefi Türkiye'ye gitmek olmuştur. Çünkü söz konusu Uygur liderler hem mültecilerin karşılaşmış oldukları sosyo-ekonomik ve kültürel sorunları ortadan kaldırmak hem de Doğu Türkistanlıların Türkiye'ye göç etmesini sağlamak amacıyla birtakım diplomatik girişimlerde bulunmuşlardır. Bu bağlamda Alptekin, Türkiye'nin Hindistan Büyükelçisi Ali Türkgeldi ile 28 Ocak 1950 tarihinde bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşmede Alptekin, Türkgeldi'den Türkiye adına Doğu Türkistanlılara yönelik yapılan yardımlardan dolayı Hindistan ve Keşmir Hükümetlerine teşekkür ederek mültecilere yapılacak yardımın artırılması yönünde tavsiyede bulunulmasını, Türkiye Cumhuriyeti'nin muhacir çocuklarının bir kısmını okutmasını ve muhacirlere maddî yardımda bulunmasını ve her şeyden daha önemlisi Türkiye'den Türk soylu muhacirleri iskânlı göçmen olarak kabul etmesini rica etmiştir (İ. Y. Alptekin, 2007b, ss. 13-14; Tuncer, 2015, s. 262). Fakat İsa Yusuf Alptekin'in Delhi Büyükelçiliği vasıtasıyla Türkiye'den talepleri hemen sonuçlanmamıştır. Doğu Türkistanlı mülteciler bir taraftan salgın hastalıklar, uygun olmayan iklim koşulları gibi problemler ile mücadele ederlerken, diğer taraftan Mao'nun öncülüğünde 1 Ekim 1949 tarihinde Halk Cumhuriyeti'ni kuran Çin, Onların iadesini Hindistan'dan talep etmiştir (İ. Y. Alptekin, 2007b, ss. 18-19; Tuncer, 2015, s. 264). Bu gelişmeler üzerine Alptekin ve Buğra, Doğu Türkistanlı mültecilerin sorunlarını çözmek maksadıyla 15 Ağustos 1951 tarihinde Delhi'den ayrılarak Bombay'a gitmiştir. Mültecilerin sorunları ile ilgili olarak Suudi Arabistan ve Mısır'dan aradığı desteği yeteri kadar bulamayan Alptekin, Türkiye'ye gitmeye karar vermiştir. Söz konusu iki lider, Büyükelçi Türkgeldi ile temasa geçtikten sonraki zaman diliminde Türkiye'de Doğu Türkistanlılar lehine kamuoyu oluşması için çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Mehmet Emin Buğra, Türkiye'ye gelmesinden yaklaşık bir yıl önce Türkiye'deki gazetelerin müdürleri ve başyazarlarına hitaben 8 Mart 1951 tarihinde bir mektup göndermiştir. Mektubunda Buğra, Doğu Türkistan'ın Çin Halk Cumhuriyeti tarafından işgal edildiğini, Çin yönetimi ile olan ilişkilerini, göç etme sebeplerini, göç yolculuğunda yaşananları ve göçmenlerin Hindistan'daki durumlarını anlatmıştır. Benzer şekilde Alptekin'de Türkiye'ye

gelmeden önce, onun Türkiye'ye gelişi hakkında bir mektup basında yer bulmuştur (Kanalga, 2022, ss. 31-32).

Alptekin ve Buğra, Doğu Türkistanlı mültecilerin iskânlı göçmen olarak kabul edilmelerini sağlayabilmek için 6 Ocak 1952 tarihinde Türkiye'ye gelmiştir. Burada Meclis Başkanı Refik Koraltan, Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, Maliye Bakanı Hasan Polatkan, Eğitim Bakanı Tevfik İleri, Toprak ve İskân Genel Müdürü Haşim İşcen gibi devlet ricaliyle görüşmeler yaparak, onlardan mülteciler adına yardım talep etmişlerdir. Özellikle Köprülü'nün gayretleri sonucunda 1850 Doğu Türkistanlı mültecinin iskânlı göçmen olarak Türkiye'ye kabullerine karar verilmiştir (CCA, Fon Kodu: 30.18.12; Yer No: 128.19.6.).

İsa Yusuf Alptekin, Türkiye'nin almış olduğu bu kararı Hindistan'a döndükten sonra Pakistan'daki Doğu Türkistanlı Kazaklara bildirmiştir. Mehmet Emin Buğra da 20 Mart 1952'de Peşaver'de kurulmuş olan Doğu Türkistan Kazak Muhacirleri Encümeni Derneği'ne mektup yazarak Bakanlar Kurulu'nun aldığı kararı müjdelemiş ve büyükelçilikle temas hâlinde olmaları gerektiğini ifade etmiştir (Altay, 1981, s. 382; Tuncer, 2015, ss. 296-297).

Doğu Türkistan Kazaklarının Türkiye'ye Göçleri

Kazaklar tarih boyunca, Hazar Denizi'nden Çin sınırına kadar, Türkistan coğrafyasının farklı bölgelerinde yaşamışlardır. Türkistan'ın sınırları 1860 Pekin ve 1864 Çaveşek antlaşmaları ile Rusya ve Çin tarafından yeniden çizildiğinde, bölgenin kadim atlı göçer evli temsilcileri olan Kazakların bir kısmı, Kazakistan'daki soydaşlarından ayrılarak Çin hâkimiyeti içinde kalmışlardır (Selvi, Teyci, & Kara, 1996, s. 12). XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Doğu Türkistan'a hâkim olmaya başlayan Mançular, generalleri ve valileri vasıtasıyla bölgedeki baskılarını artırmaya başlamışlardır ve bu süreç 1911 yılında Sun-Yat Sen tarafından gerçekleştirilen ihtilal sonrasında da devam etmiştir (Kara, 2012, s. 213). Dış Moğolistan'ın Altay'a saldırması ve Çin'in takip etmiş olduğu sosyo-ekonomik-kültürel politikaların devamında bölgede, millî ve dinî kimliklerini koruyamayacaklarını idrak eden Doğu Türkistan Kazakları Elishan Teyci Macan Şanya, Eren Han ve Zayıf Teyci gibi liderlerin öncülüğünde Döngenlerin hâkimiyetindeki Barköl bölgesine göç etmişlerdir (Kara, 2012, s. 1). Barköl'de kısa süre kalan Kazaklar, 1934-1938 yılları arasında kabileler hâlinde ve giderek zorlaşan şartlar altında Kansu bölgesine göç etmişlerdir (Altay, 1981, ss. 303-332; Oraltay, 1961, ss. 86-88; Tuncer, 2015, ss. 104-115). Ancak Doğu Türkistan Kazaklarının bölgedeki yaşam şartları giderek zorlaşmıştır. Merkezî Çin'deki Chang Kai Shek hükümetinden baskı gören Kansu yöneticilerinden ve bölgedeki Tibetlilerin tutumlarından dolayı, 1940 yılında Doğu Türkistan Kazakları, Elishan Batur ve Zayıf Teyci liderliğinde Hindistan üzerinden Türkiye'ye göç etmeye karar vermişlerdir (Altay, 1981, s. 366; Kara, 2012, s. 2; Tuncer, 2015, s. 118). Tibetlilerle ve Himalaya dağlarının zor şartlarıyla mücadelenin sonucunda 3039 Doğu Türkistan Kazak'ı, Eylül 1941'de İngilizlerin kontrolü altında bulunan Hindistan'a ulaşmayı başarmışlardır. Doğu Türkistan Kazaklarını sığınmacı olarak kabul eden İngilizler, 12 yıl süre ile onları Ladak, Keşmir ve Muzaffarabad şehirlerindeki mülteci kamplarında tutmuşlardır (Altay, 1981, s. 383; Oraltay, 1961, s. 95; Selvi vd., 1996, s. 45). Özellikle Keşmir mülteci kamp zamanlarında Doğu Türkistan Kazakları, bölgedeki Müslümanların lideri olan Şeyh Muhammed Abdullah'tan büyük oranda destek görmüşlerdir. Şeyh Muhammed, Müslüman Kazakların durumlarının Hindistan Müslüman Birliği Önderi Muhammed Ali Cinnah'a ulaştırılmasında etkili olmuştur (Altay, 1981, s. 388). Elishan Batur'unda da gayretleri ve ülkede oluşan kamuoyu baskısı neticesinde Kazaklar, 1942 yılı nisan ayında Muzaffarabad mülteci kampından daha uygun şartların olduğu Pencap bölgesine geçmeyi başarmışlardır (Altay, 1981, s. 389; Selvi vd., 1996, s. 47; Tuncer, 2015, s. 136). Pencap'taki Tırnova köyünde bir yıl kadar kalan Kazaklar, iklim koşullarının uygun olmaması ve salgın hastalıklardan dolayı birçok mülteciyi kaybetmişlerdir. Sayıları 1200'e kadar düşen Kazaklar, 1943 yılı Haziran'ında

Bopal Eyaletine geçmişler ve burada Kazakabad adında bir mahalle kurmuşlardır (Kalkan, 2007, s. 134). Bölgede yaklaşık 4 yıl yaşayan Kazaklar, 14 Ağustos 1947 tarihinde yeni kurulmuş olan Pakistan'a geçmişler ve burada Türkiye'ye geçmeden önce takriben 6 yıl kadar ikamet etmişlerdir (Altay, 1981, ss. 407-408; Tuncer, 2015, s. 145). Bu süre içinde Doğu Türkistan Kazakları bölgeye uyum sağlamaya çalışmışlardır. Bölge halkının Müslüman olmasına rağmen, dil ve kültür farklılığından dolayı uyum sağlayamamışlardır. Bundan dolayı, kendileriyle birçok ortak kültürel değere sahip olan Türkiye'ye göç etmek istemişlerdir (Kara, 2012, ss. 1-2).

Doğu Türkistan Kazakları, Pakistan'a geldikten sonra düzensiz hâlde yaşayan Kazak mültecilerde birlik duygusunu geliştirmek ve muhacirleri Türkiye'ye yerleştirmek amacıyla bir dernek kurmaya karar vermişlerdir. Bu amaçla 17 Ekim 1951 tarihinde, Osman Teyci öncülüğünde Peşaver'de Doğu Türkistan Kazak Muhacirleri Encümeni Derneği kurulmuştur (Altay, 1981, s. 413; Selvi vd., 1996, s. 53). Dernek üzerinden faaliyetlerini daha etkili bir biçimde yürüten Kazaklar, Lahor'da görevli Türkiye Büyükelçisi Nebil Batu ile görüşme fırsatı bulmuşlardır. Yapmış oldukları görüşmenin akabinde Batu, Türkiye'ye göç etmek isteyen 1400 Kazak için gerekli yardımı yapacağını ancak Türkiye'ye iltica için Büyük Millet Meclisi'nin kararının olması gerektiğini belirtmiştir (Kalkan, 2007, s. 135; Kara, 2018, s. 213). Türkiye'nin, Kazakları iskânlı mülteci olarak kabul etme süreci Nebil Batu ve Yahya Kemal Beyatlı dönemlerinde de devam etmiştir. Pakistan'da bu gelişmeler yaşanırken, Alptekin ve Buğra'nın girişimleri sonuç vermiş ve Türkiye onları iskânlı göçmen olarak kabul etmiştir. Bu gelişme Alptekin tarafından Pakistan'daki Kazak Türklerine iletilmiştir (Tuncer, 2015, s. 297). Pakistan'daki Selahaddin Erbol'un elçiliği döneminde 1379 Doğu Türkistan Kazak'ı Türkiye'ye getirilmiştir. Başbakan Menderes'in başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu'nun 13 Mart 1952 günkü kararıyla Doğu Türkistanlı Kazaklar iskânlı göçmen olarak Türkiye'ye resmen kabul edilmişlerdir (Selvi vd., 1996, s. 52). Karaçi, Basra, Bağdat şehirleri üzerinden İstanbul'a gelen Kazakları Menderes karşılamış ve Zeytinburnu, Sirkeci ve Tuzla'daki misafirhanelere yerleştirilmişlerdir. Kazaklar misafirhanelerde dil, okuma-yazma, temel kurslar ile meslekî kurslara tabi tutulmuşlardır (E. Z. Sağlam, 2022, s. 241; Şimşir, 2012, s. 328). Verilen bu oryantasyon sonucunda Kazakların bir kısmı İstanbul'daki şehir hayatına çok çabuk uyum sağlayarak, deri ticaretiyle uğraşmaya başlamışlardır. Şehir hayatına uyum sağlayamayan Kazakların bir kısmı ise Menderes hükümetinden tarım ve hayvancılık yapabilecekleri kırsal alanda yaşamayı talep etmişlerdir. Doğu Türkistan Kazaklarının istekleri doğrultusunda, Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüğü tarafından 468 nüfuslu 146 aile Manisa'nın Salihli ilçesine, 545 nüfuslu 160 aile Niğde'nin Ulukışla ilçesine, 35 nüfuslu 11 aile Konya'nın İsmil-Ereğli ilçesine, 344 nüfuslu 104 aile Kayseri'nin Develi-Yahyalı-Yeşilhisar ilçelerine, 10 nüfuslu 2 aile Adapazarı merkezine ve 201 nüfustan ibaret 59 aile ise Aksaray'ın Sultanhan köyüne iskân edilmiştir (Kalkan, 2007, s. 136; Kul & Tuncer, 2015, s. 222). Kırsal kesimlerdeki hayata adapte olamayan mülteciler ise zamanla ilk iskân bölgeleri olan Zeytinburnu'na geri dönmüşlerdir.

Afganistan Üzerinden Türkiye'ye Doğru Gerçekleşen Göçler

Türklerin tarih boyunca yaşadığı coğrafyalardan biri olan Afganistan, bilinen en erken dönemlerden başlayarak XVIII. yüzyılın ortalarına kadar Türk idareciler tarafından yönetilmiş bir bölgedir. Afganistan'da Türklerin çoğunlukla yaşadığı kuzey bölgeleri Güney Türkistan, Afganistan Türkistan'ı veya Bend-i Türkistan olarak adlandırılmaktadır (Tolkun, 2018, s. 349). Nüfusunun önemli bir kısmını Türklerin oluşturduğu Afganistan'daki nüfus yoğunluğu, Çarlık Rusya'sının Türkistan'da ilerlemeye başlamasıyla büyük bir artış göstermiştir. Afganistan'ın kuzeyindeki bölgelerde yaşayan Türkmen, Özbek ve Kırgız gibi Türk halklarının bazı boyları, Rus işgal ve istilaları neticesinde Afganistan'a göç etmek zorunda kalmışlardır (S. Yılmaz,

Gömeç, & Yılmaz, 2022, s. 456). Bu bağlamda Özbekler Herat, Belh, Mezar- i Serif, Taşkurgan, Kunduz, ve Bedeşan gibi şehirlerde; Türkmenler, sınırına yakın Andhuy, Murgab arasında kalan bölgede; Kırgızlar, Türkistan'ın güney ve doğu kısmı arasındaki dağ eteklerinde bulunan Küçük Pamir, Büyük Pamir vadilerinde; Kazaklar ise Hanabad ve Bağlan bölgelerinde yaşamışlar (Öztürk, 2014, s. 59; Saray, 1997, s. 24). Bölgeye gelen Türk halklarının bir kısmı Afganistan Türkistan'ına kalıcı olarak yerleşirlerken, bir kısmı da adı geçen bölgeyi daha uzak coğrafyalar için geçiş yolu olarak kullanmışlar ve bu bölgeden farklı ülkelere göç etmek zorunda kalmışlardır (Andican, 2021, s. 151).

1965-1967 Yılları Arasında Afganistan Üzerinden Türkiye'ye Gerçekleşen Göçler

XX. yüzyılın ortalarında Doğu Türkistan coğrafyasında tarihî gelişmeler yaşanırken, bölgedeki Kazakların ve Uygurların bir kısmı Afganistan'a zorunlu olarak göç etmek zorunda kalmıştır. Doğu Türkistan'da millî hareketi tamamen ortadan kaldırmak isteyen Komünist Çin yönetimi, 20 Ekim 1949 tarihinde Doğu Türkistan'ı resmen hâkimiyeti altına almıştır (Tuncer, 2015, s. 86). Mao Zedong, Uygur Özerk Bölgesi'nin kurulduğu 1 Ekim 1955 tarihe kadar, bölgede hâkim olan Türk ve İslam kültürünü bitirmek ve Komünist ideolojiyi yaymak için politikalar üretmiştir. Bu politikalarından bıkan Doğu Türkistan halkı, çareyi kendi kültür ve inancını rahat bir biçimde yaşayacağı coğrafyalara göç etmekte bulmuştur. Doğu Türkistanlılara aradığı fırsatı, 1959 yılının ağustos ayında Çin ile Afganistan arasında imzalanan antlaşmalar vermiştir. Yapılan antlaşmalar sonucunda, Afgan soylu olduğunu ispat edenler için, Afganistan'a göç imkânı ortaya çıkmıştır. Zira Doğu Türkistan'da yaşayan Türkler ile Afgan halkı arasında, uzunca yıllar ticaret yapmanın neticesinde, akrabalık bağı oluşmuştur (Tuncer, 2015, ss. 275-276). Yapılan bu antlaşmayı çok iyi değerlendiren Türkler, Mehmet Cantürk öncülüğünde, 24 Mayıs 1961 tarihinde kabilelerle Doğu Türkistan'dan göç etmeye başlamışlardır. 128 kişiden oluşan ilk grup Manas-Kaşgar yolunu takip ederek Himalaya Dağlarının kuzey silsilesini oluşturan Pamir Dağları bölgesine gelmişlerdir. Bölgedeki Kırgız Türklerinin lideri Rahmankul Han'ın yardımlarıyla Pamir Dağları üzerinden Afganistan'ın Bedeşan bölgesine ulaşmayı başarmışlardır. Doğu Türkistan'dan çıkan bu ilk kafilenin ardından, liderliklerini Seyit Abdülveli Efendigil, Mir Ahmet Batur ve Yusuf Batuhan'ın yapmış olduğu kabileler, ayrı ayrı Afganistan'a iltica etmeyi başarmıştır (Kul, 2022, ss. 129-130; Tuncer, 2015, ss. 285-286). Afganistan'daki Doğu Türkistanlı mültecilerin büyük kısmı Bedeşan'dan Kabil'e göç etmişlerdir. Burada Doğu Türkistan mültecilerinin huzurlu yaşamı çok uzun sürmemiştir. Başta Cantürk olmak üzere, mültecilerin Doğu Türkistan'daki insan hakları ihlalleri ile ilgili çalışmalarından rahatsız olan Çin yönetimi, Afganistan'dan onların tekrar teslim edilmesini talep etmiştir. Komünist Çin'in işgali altındaki Doğu Türkistan'a dönmek istemeyen Cantürk ve arkadaşlarının Türkiye'nin Kabil Büyük Elçisi Talat Benler'e ulaşması neticesinde mülteciler, Afganistan vatandaşı oldukları gerekçesiyle, Çin'e teslim edilmemişlerdir (Tuncer, 2015, ss. 289-292). Ancak Doğu Türkistanlı mülteciler Afganistan'da artık güvende olmadıklarını ve Türk soylu olduklarını beyan ederek Türkiye'ye iltica etmek amacıyla, 234 kişiden oluşan 74 aile Türkiye Büyükelçiliği'ne müracaatta bulunmuşlardır (İ. Y. Alptekin, 2007b, s. 550). Söz konusu Doğu Türkistanlı mülteciler Türkiye tarafından kabul edildikten sonra 8, 10 ve 12 Ekim 1965 tarihlerinde Ankara'ya gelmişler ve Ankara'da vatandaşlık işlemlerinin tamamlanmasından sonra Kayseri'ye sevk edilmişlerdir. Bunun dışında yine Afganistan üzerinden Türkiye'ye doğru Soya bağlı yerleşimcilerin göçleri devam etmiştir. Bu çerçevede başkanlığını Alptekin'in yaptığı Doğu Türkistan Göçmenler Cemiyeti'nin gayretleri neticesinde 70 kişiden ibaret 29 aile, 5 Kasım 1967'de Türkiye'ye gelmiştir (İ. Y. Alptekin, 2007b, ss. 555-556; Kul, 2022, s. 131).

1982 Yılında Pakistan Üzerinden Türkiye'ye Göçen Türk Soylu Mülteciler

Afganistan üzerinden, Türkiye'ye doğru gerçekleşen göçlerin ikinci halkasını Sovyetler Birliği'nin bölgeyi işgali oluşturmuştur. Kızıl Ordu'nun Afganistan'ı işgali ve işgal sonrası yaşananlar hem Afganistan'ı hem de Türk dünyasını derinden etkilemiştir. 27-28 Nisan 1978 tarihlerinde Afganistan Cumhuriyeti Devlet Başkanı Muhammed Davud Han'a karşı Afganistan Demokratik Halk Partisi tarafından bir askerî darbe gerçekleştirilmiştir (Andican, 2020, s. 507). Bu darbe neticesinde Davud Han öldürülmüş ve Afgan hükümeti devrilmiştir. Sevr Devrimi lideri olan Nur Muhammed Terakki, Afganistan Demokratik Cumhuriyeti'nin de devlet başkanı olmuştur (Çakmak, 2023, s. 351). Yeni hükümete muhalif olanların ayaklanması sonrasında Afganistan'da başlayan iç savaşa, Terakki'nin çağrısı neticesinde 1979 sonlarında, Sovyetler Birliği de askerî müdahalede bulunmuştur (Dawlatyar, 2023, s. 164). Brejnev Yönetimi, Afganistan'da Marksist-Leninist bir hükümetin iktidarını desteklemek suretiyle kendi etki alanını genişletmek, Orta-Doğu petrolüne ve Hind Okyanusu'na yaklaşarak stratejik konumunu güçlendirmek ve bölgedeki olası İslamî hareketleri engellemek amacıyla olmuştur (Armaoğlu, 2019, s. 573). Ancak Sovyetlerin bu müdahalesi hızla iç savaşa yol açmıştır. İsyancılara ve halka karşı çok katı tedbirler alan Terakki ve Savunma Bakanı Hafızullah Amin, birçok insanın Afganistan'dan ayrılmasına sebep olmuştur. Afganistan'da iç karışıklığında arttığı dönemde Sovyetler Birliği tarafından Babrak Karmal'ın iktidara gelmesiyle ülkede İhtilal Konseyi oluşturulmuştur (Bilgü, 1988, ss. 409-410). Sovyetlerin Afganistan'ı işgal etmesine, birçok devlet tepki göstermiştir. Türkiye, Afganistan'ın bağımsızlığına riayet edildiği takdirde, Afganistan sorununun diplomatik yollarla ortadan kalkacağını dile getirmiştir. Ayrıca mecburî sebeplerle ülkesinden ayrılan Afgan mültecilerin, ülkelerine dönüş koşullarının sağlanması görüşünü desteklemiştir (Öztürk, 2014, ss. 64-67).

Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesi, bölgede karmaşık ve çok boyutlu bir mülteci sorununu tetiklemiştir. Sovyet işgali ile birlikte, Afganistan'da sivil halkın can güvenliğini tehlikeye düşmüş, bölgede temel hizmetler çökmüş ve ekonomik faaliyetler durmuştur. Böyle bir ortamda, insanlar hayatta kalmak ve geleceklerini güvence altına almak amacıyla ülkelerini terk etmişlerdir. Bu dönemde 4 milyona yakın mülteci Pakistan'a göç etmek zorunda kalmıştır. Bununla birlikte, etnik ve dinî gruplar arasındaki ayrışmalar, çatışmanın daha da karmaşık hale gelmesine ve mülteci akınının boyutlarının artmasına yol açmıştır. Bu durumda Türkiye, mültecilerin güvenle Afganistan'a dönmelerini sağlayacak uluslararası girişimleri desteklemiştir (Öztürk, 2014, s. 69). Fakat Kenan Evren'in Pakistan'ın Peşaver şehrindeki mülteci kamplarını ziyaretinde eski Afganistan milletvekili Abdülkerim Mahdum ile birebir görüşmesi, bölgedeki Türk kökenli sığınmacıların kaderini tayin etmiş (Andican, 2020, s. 509), Türk soylu mültecilerin Türkiye'ye kabulü gündeme gelmiştir. Evren'in Pakistan'a 22-27 Kasım 1981 tarihinde yaptığı ziyaret ile Türk soylu mültecilerinin Türkiye'ye kabul süreci başlamıştır. Türkiye ilk önce Pakistan'dan getirilmesi planlanan Türk soylu mültecilerin iskânlı olarak getirilebilmesi için 2641 sayılı yasa'yı çıkarmıştır. Bu yasanın çıkarılmasından sonra Afganistan'dan Pakistan'a Sığınan Türk Soylu Göçmenlerin Türkiye'ye Kabulü ve İskânına Dair Kanun Tasarısı, Bakanlar Kurulu'nun 10 Mart 1982 tarihli oturumunda kabul edilmiştir (Öztürk, 2014, ss. 76-77). 19 Mart 1982 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanan kanun ile 31 Aralık 1982 tarihine kadar Türkiye'nin Pakistan (İslamabad) Büyükelçiliği'ne başvuru yapan sığınmacıların; bir defaya mahsus serbest ya da iskânlı göçmen olacakları vurgulanmıştır (Çakmak, 2023, s. 354). Türk Soylu Afganlıların iskân detaylarını belirlemek, onları ekonomik hayata dâhil etmek, Türkiye'ye intikallerini sağlamak için bir üst Komisyon'un oluşturulmasına karar verilmiştir. Bu kanun kapsamında ve Üst Komisyon'un raporları doğrultusunda, Pakistan üzerinden 3 farklı grup hâlinde Türkiye'ye gelen Türk soylu 968 aileden oluşan 4179 mülteci,

kanun çerçevesinde oluşturulan komisyonlar tarafından, uygun olan şehirlere yerleştirilmiştir (Öztürk, 2014, ss. 86-93).

Afganistan Üzerinden Gelen Türk Soylu Mültecilerin İskânı

Türk Soylu mültecilerin Pakistan üzerinden Türkiye'ye getirilmesinde Abdülkerim Mahdum'un büyük bir rolü bulunmaktadır. 1942 yılında Afganistan'ın Cevizcan vilayetinde dünyaya gelen Mahdum, ömrünü Afganistan Türklüğüne hizmet ederek geçirmiştir. Türkmen ve Özbeklerden destek olmak suretiyle 1968 yılında milletvekili olarak seçilen Mahdum, Sovyetlerin işgal sürecine kadar boy farkı gözetmeksizin bölge Türklüğüne önemli hizmetlerde bulunmuştur. Muhammed Davut Han döneminde Afgan hükümeti ile ilgisini kesen Mahdum, 1971 yılında Afganistan'daki çeşitli Türk boylarının yer aldığı Erkin Türkistan Partisi'ni kurmuştur. Mahdum bu süreçte Güney Türkistan'daki Türkleri tek bir çatı altında toplamak için faaliyetlerini gizli olarak sürdürmüştür. Afganistan'ın Sovyetler tarafından işgal edildiği dönemde, Turancı suçlamasıyla, Terakki yönetimi tarafından tutuklanmıştır. 14 ay tutuklu kalan Mahdum, Babrak Karmal'in iktidara gelmesiyle ilan edilen genel affa yararlanarak hapisten çıkmış ve mücadelesini sürdürebilmek amacıyla Pakistan'a geçmiştir. Pakistan'a geçtikten sonra Mahdum, Türk Soylu mültecilerin bir araya geldiği Kuzey Afganistan Vilayetleri İslam Birliği Partisi'ni kurmuştur (Mahdum, 2020, ss. 32-33). Pakistan'daki mültecilerin Türkiye'ye gelmesinde büyük pay sahibi olan Mahdum, ülkede durumun giderek kötüye gitmesinden sonra, dedesinin vasiyeti gereği Türkiye'ye iltica talebinde bulunmuştur. Dönemin Başbakanı Bülent Ulusu'nun daveti üzerine Mahdum, kendisinin de içinde bulunduğu, yaklaşık 887 kişilik Türkmen grubu ile birlikte Türkiye'ye iltica etmiştir. Güney Türkistan'da genellikle halıcılık ve hayvancılıkla iştigal eden Türkmenler, bu mesleklerini icra etmeleri için Tokat iline yerleştirilmişlerdir. Türkmenler meslekî özelliklerine göre tarımsal ve kentsel olarak iki gruba ayrılmışlardır. 505 Türkmen, tarım ve hayvancılıkla uğraşmaları amacıyla Tokat'ın Artova ilçesine bağlı Yeşilyurt (Arabacımus) kasabasına iskân edilmiştir. Ayrıca Türkmenlere, Karakul koyunu verilmek suretiyle onların halıcılığa ilaveten süt hayvancılığı ve besicilik yapmaları sağlanmıştır. Türkmenlerin geri kalanı ise Tokat Merkez'e yerleştirilmiştir.

Türkmenlerin haricinde, Türkiye'ye iskân edilen bir başka mülteci grubunu Kırgızlar oluşturmaktadır. Kırgızların Türkiye'ye iltica etme sürecinde, başlarında Pamir Aslanı olarak bilinen Hacı Rahmankul Han bulunmaktadır. Bir taraftan Sovyetlerin, diğer taraftan Çin'in baskısından kurtulmak isteyen Pamir Kırgızları 1917-1978 dönemlerinde 6 defa yer değiştirmek zorunda kalmışlardır. Pamir Kırgızlarının lideri Hacı Rahmankul Han, "*Halkımı kanadı olana ezdirmeyeceğim, gagası olana yedirmeyeceğim*" diyerek (Doğan, 2019, s. 61) Sovyet baskısından kaçmış olan 1700 Kırgız, Pakistan Başbakanı Ziyaul Hakk'ın yardımıyla Pakistan'ın Gilgit Bölgesi'neki geçici mülteci kamplarına yerleştirilmişlerdir (Kutlu & Repond, 2014, ss. 72-73). Uygun olmayan iklim koşullarından dolayı Kırgızların yaşamlarını burada sürdüremeyeceklerini anlayan Rahmankul Han, yeni bir yurt arayışına başlamıştır. Pamir Kırgızlarının bu durumunu takip eden Amerikalı misyonerler, Rahmankul Han ve Kırgızları Alaska Bölgesi'ne yerleştirmeyi teklif etmişlerdir (Doğan, 2019, s. 45; Dor, 1984, s. 5). Amerikan yönetiminin bu cazip teklifine Rahmankul Han, kültür değerlerini ve dini inançlarını bahane göstererek olumsuz cevap vermiştir. Hac vazifesi için Mekke'de bulunduğu dönemde, Türkiye'deki Uygur mültecileri ile ilgili bilgi sahibi olan Rahmankul Han, Pakistan'daki Türk Büyükelçiliği'ne başvurarak, Türkiye'ye yerleşmek istediklerini ve bu konuda Ankara Hükümeti'nden yardım beklediklerini dile getirmiştir (Dor, 1984, s. 1). 4 yıl kadar Pakistan'da bekledikten sonra, Pamir Kırgızlarına Türkiye'ye kabul edildikleri müjdesi gelmiştir. Bu gelişme üzerine Rahmankul Han Ziyaul Hakk'ı ziyaret ederek Türkiye'ye gitme kararı aldıklarını bildirmiş ve Kırgız halkına yaptıkları yardımlardan dolayı minnet ve şükranlarını

sunmuştur. Pamir Kırgızlarının Pamir Yaylası'ndan başlayan göçü, Van'ın Erciş ilçesine bağlı Altındere harasında sona ermiştir. 2641 sayılı Yasa çerçevesinde Türkiye'ye mülteci olarak kabul edilen 1130 Kırgız, çoban olarak istihdam edilmişlerdir.

Türk soylu mültecilerden olan Özbekler Gaziantep, Hatay ve Şanlıurfa'ya iskân edilmişlerdir. 349 kişiden oluşan 68 aile kentsel iskân için Gaziantep merkeze, 716 kişiden oluşan 171 aile, tarımsal iskân için Hatay'a bağlı Reyhanlı Horlak köyüne, 840 kişilik 210 Özbek aile ise Urfa Ceylanpınar ilçesine bağlı Muratlı köyü civarına iskân ettirilmiştir. Pakistan'dan gelen Kazaklar ise 13 Mart 1952 tarihinde Pakistan'dan gelen Doğu Türkistan Kazaklarının bulunduğu Kayseri'de, kentsel iskâna tabi olmuşlardır. Pakistan'dan getirilmesi gerçekleşen 270 kişilik 64 Kazak ailesi için Kayseri il merkezinde (CCA, Fon Kodu: 30.18.1.2.; Yer No: 218.30.5). Toprak İskân Genel Müdürlüğü'ne ait Yenimahalle göçmen evleri, iskânları için uygun bulunmuştur (Öztürk, 2014, ss. 104-106).

Sonuç

Bu çalışmada, 1931-1982 yılları arasında Uygurlar, Kırgızlar, Kazaklar, Türkmenler ve Özbekler gibi Türk dünyasına ait toplulukların gerçekleştirdiği göçlerin, ortak kültür ve etnik bağlar çerçevesindeki dinamikleri incelenmiştir. Rusların Kazak bozkırlarını ve Batı Türkistan'ı, Çin'in ise Doğu Türkistan'a hâkim olması neticesinde bu coğrafyalardaki bazı Türk toplulukları, ağırlıklı olarak Doğu Türkistan, İran, Hindistan, Pakistan ve Afganistan'ın kuzey taraflarına doğru göç etmiştir. Türkistan'ın Rusya ve Çin tarafından işgal edilmesinden sonra göç eden Türk halklarının bir kısmı göç etmiş oldukları bu ülkelere kalıcı olarak yerleşirken, bir kısmı da adı geçen sınırdaş ülkeleri daha uzak coğrafyalara geçiş yolu olarak kullanmışlardır. Bu bağlamda Kazak, Uygur, Özbek, Türkmen, Kırgız gibi Türk soylu mülteciler Afganistan ve Pakistan'ı geçiş ülkesi olarak kullanmışlar ve Cumhuriyet Türkiye'sine kalıcı olarak gelip, iskânlı göçmen şeklinde yerleşmişlerdir. Türk soylu mültecilerin Türkiye'yi vatan olarak seçmeleri bilinçli bir tercihin sonucunda gerçekleşmiştir. Çünkü mültecilerin amacı, kültür ve etnik bağlar açısından ortak değerlere sahip Türkiye'de kendilerinin yabancılık çekmeyecekleri ve çocuklarının millî kimliklerini kaybetmeyecekleri bir ortama kavuşmak olmuştur. Bunun yanında Türk dünyasından göç edenler, bağımsız Türkiye'yi de sahip oldukları yegâne devlet olarak görmüşler, yaşadıkları ülkelerdeki kronik sosyo-ekonomik ve kültürel sorunların yol açtığı düşük yaşam standardından kurtulmak ve daha iyi koşullarda yaşamak amacıyla Türkiye'ye göç etmeyi tercih etmişlerdir. Bu bağlamda, Cumhuriyet Türkiye'sine Türk dünyasından meydana gelen göç dalgaları, ortak tarih ve kültür bağlarının bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Uygurlar, Kırgızlar, Kazaklar, Türkmenler ve Özbekler, tarih boyunca benzer yaşam tarzları, dil ve geleneklere sahip olmaları sebebiyle bu göçleri gerçekleştirmişlerdir. Göçlerin nedenleri arasında ekonomik zorluklar, siyasi istikrarsızlık ve toplumsal değişimler yer alsa da, bu topluluklar arasındaki etnik ve kültürel yakınlık, Türkiye'ye uyum sürecini kolaylaştırmıştır. Türk dünyasından yapılan göçlerin etkileri sadece kültürel değil, aynı zamanda ekonomik alanda da belirgindir. Göç edenler, farklı beceri ve uzmanlıklarıyla Türkiye'nin ekonomik büyümesine katkıda bulunmuşlardır.

Sonuç olarak, Uygurlar, Kırgızlar, Kazaklar, Türkmenler ve Özbekler gibi Türk dünyasının çeşitli toplulukları arasındaki ortak kültür ve etnik bağlar, bu göçlerin belirleyici faktörleri olarak ortaya çıkmaktadır. Bu göçler hem Türk dünyasındaki dayanışmanın hem de Türkiye'nin kültürel zenginliğinin bir yansımasıdır.

Kaynakça

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi (CCA)

- (CCA, fon kodu: 30.10.0.0; Yer No: 248.676.7.)
 (CCA, fon kodu: 30.10.0.0; Yer No: 248.676.14.)
 (CCA, fon kodu: 30.10.0.0; Yer No: 116.810.1.)
 (CCA, fon kodu: 30.18.1.2; Yer No: 100.85.15)
 (CCA, fon kodu: 30.18.1.2; Yer No: 82.24.113.)
 (CCA, fon kodu: 30.18.12; Yer No: 128.19.6.)
 (CCA, fon kodu: 30.18.1.2.; Yer No: 218.30.5)
 (CCA, fon kodu: 30.18.1.2; Yer No: 74.31.8.)
 (CCA, fon kodu: 801.80.1.0.1.; Yer No:95.45.2)
- Akçora, E. Ö. (2021). Türkistanlı Hoca Ahmed Yesevî'nin Türk Dünyası'ndaki yeri ve önemi. *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 1-17.
- Alptekin, E. (1990). *Doğu Türkistandan hicretimizin 40. yılı*. Kayseri: Erciyes Dergisi Doğu Türkistan Yayınları.
- Alptekin, İ. Y. (2007a). *İsa Yusuf Alptekin'in Mücadele Hatıraları Doğu Türkistan İçin* (C. 1; Ö. Kul, Ed.). Ankara: Berikan Yayınevi.
- Alptekin, İ. Y. (2007b). *İsa Yusuf Alptekin'in mücadele hatıraları Doğu Türkistan için* (C. 2; Ö. Kul, Ed.). Ankara: Berikan Yayınevi.
- Altay, H. (1981). *Anayurttan Anadolu'ya*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Andican, A. A. (2009). *Osmanlıdan günümüze Türkiye ve Orta Asya* (1. Baskı). İstanbul: Doğan Kitap.
- Andican, A. A. (2020). *Cedidizmden bağımsızlığa hariçte Türkistan mücadelesi*. İstanbul: Ötüken.
- Andican, A. A. (2021). Tarihsel bir göç kaynağı olarak Türkistan. İçinde *Türk Dünyası ve göç: vatandan yeni vatanlara* (ss. 149-189). İstanbul: Küre Yayınları.
- Arı, K. (1992). Cumhuriyet Dönemi nüfus politikasını belirleyen temel unsurlar. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 8(23), 409-420.
- Armaoğlu, F. (2019). *20. yüzyıl siyasi tarihi (1914-1995)*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Aydın, M. K. (2019, Ağustos). II. Dünya Savaşı'nda Türkistan lejyonu: kuruluşu, faaliyetleri ve Türkiye'nin yaklaşımları. *Tarih Okulu Dergisi*, (XLI), 621-663.
- Bilgü, İ. (1988). Afganistan. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi* (C. 1, ss. 408-411). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. Geliş tarihi gönderen <https://islamansiklopedisi.org.tr/afganistan>
- Bölükbaşı, Y. Z. (2023). Milliyetçilik-göç ilişkisi üzerine teorik bir perspektif. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 18(1), 44-65. <https://doi.org/10.17153/oguiibf.1189787>
- Buğra, M. E. (1952). *Doğu Türkistan tarihi, coğrafi ve şimdiki durumu*. İstanbul: Güven Basımevi.
- Çağlar, T. (2018). Göç çalışmaları için kavramsal bir çerçeve. *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(8), 26-49.
- Çakmak, S. (2023). Afganistan'da yaşanan işgallerin sebepleri ve neden olduğu zorunlu göç süreci. *Karadeniz Araştırmaları*, XX(78), 347-366.
- Çelik, L. (2018). II. Dünya Savaşı Döneminde Nazi Almanyası tarafından kurulan Türkistan Lejyon Ordusu'nun savaşa etkileri. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 118(232), 53-80.
- Çevik, B. (2022). *Uygur Türklerinin, Doğu Türkistan'dan Türkiye'ye göç etmelerinin sebepleri ve yaşadıkları sorunlar (istanbul Alan Çalışması)* (Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi, İzmir.

- Dawlatyar, A. K. (2023). Afganistan merkezli göçün nedenleri ve çözüm yolları. *Journal of Regional Studies*, 7(1), 159-187.
- Dillion, M. (2016). *Modernleşen Çin'in tarihi* (E. Ü. Atılğan & A. Atılğan, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Doğan, M. (2019). *Kırgız Türklerinin Ulupamir'e göçü* (Yüksek Lisans Tezi). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.
- Dor, R. (1984). *Kırgız mültecileri hakkında kısa bir bilgi* (Y. T. Kurat, Çev.). Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayını.
- Erdoğan, H. (2019). Arşiv belgelerine göre Kafkasya'dan Aziziye'ye (Pınarbaşı) göç eden muhacirler ve yerli halk ile ilişkileri. *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, 1(Volume 5), 109-118.
- Geray, C. (1970). Türkiye'de göçmen hareketleri ve göçmenlerin yerleştirilmesi. *Amme İdaresi Dergisi*, 3(4), 8-36.
- Gömeç, S. (2003). *Türk Cumhuriyetleri ve toplulukları tarihi* (2nd ed). Ankara: Akçağ.
- Gömeç, S. (2018). Tarihi Türk Coğrafyasının genel hatları. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 120(237), 103-114.
- Güncel Türkçe Sözlük. Erişim 20 Mayıs 2023. <http://sozluk.gov.tr>
- <https://resmigazete.gov.tr/arsiv/2733.pdf>. *İskan Kanunu*. , 2510 § (1934).
- İnan, A. (1982). *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit konuşmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İnan, C. E. (2016). Türkiye'de göç politikaları: İskân Kanunları üzerinden bir inceleme. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 10-33.
- Kalkan, M. (2007). Sovyetler Döneminde Kazakların göç hareketleri ve Anadolu'da (Altay Köyü'nde) iskân edilişleri. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (21), 123-141.
- Kan, K., & Kanmaz, M. (2022). Küreselleşmenin kültürel boyutu ve göçün etkileri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (47), 59-73. <https://doi.org/10.52642/susbed.1011321>
- Kanalga, R. (2022). *Türkiye'deki Doğu Türkistan muhacirlerinin faaliyetleri (1950-1980)* (Doktora Tezi). Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi.
- Kara, A. (2012, Ocak 17). Kazakların Altaylardan Anadolu'ya uzanan göçü. Geliş tarihi 11 Ağustos 2023, gönderen Abdulvahap KARA website: <https://www.abdulahapkara.com/karavahap-2/>
- Kara, A. (2018). XX. yüzyılın ilk yarısında Doğu Türkistan'dan Türkiye'ye Kazak göçü ve Elishan Batur'un bu göçteki liderliği. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 120(237), 205-215.
- Kırmıt, Ö. F. (2022). Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra işgal edilen Adana ve çevresinde "Kaç Kaç" olayı. İçinde H. Gümrükçü, İ. Ceritli, O. Bayram, & A. Öztürk (Ed.), *Dünya göç hareketlerinde yerelleşme ve küreselleşme din ve sanatın göçünden buğdayın göçüne dünya göç hareketleri dizisi – 2* (ss. 143-156). Ankara: Nobel Yayın.
- Köse, İ. (2016). Boraltan Faciası: Türk kökenli Sovyet vatandaşı mültecilerin Sovyetler Birliği'ne iadesi (1945). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XXXII(93), 149-189.
- Kul, Ö. (2022). 1949 sonrası Doğu Türkistan'dan Türkiye'ye göçler ve Türkiye'de göçmenlerin durumu. İçinde Z. Aslan (Ed.), *19. yüzyıldan günümüze Türkiye'ye yapılan göçler, göçmenlik ve sosyal uyum* (ss. 120-146). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Kul, Ö., & Tuncer, T. (2015). XX. asırda Doğu Türkistan'da göçler. İçinde N. Sarıahmetoğlu & İ. Kemalioğlu (Ed.), *Türk Dünyasında sürgün ve göç*. Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları.
- Kutlu, M., & Repond, B. (2014). *Hicrete uzanan yol: Pamir Kırgızları* (A. Keskin & D. Kırgız, Çev.). İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği.

- Mahdum, O. (2020). *Orta Asya'da bir turan lideri: Afganistan Türkleri'nin lideri Abdülkerim Mahdum*. İstanbul: Kitaparası Yayınevi.
- Nazhoğlu, K. (2018). *II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'de mülteciler* (Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi.
- Oraltay, H. (1961). *Hürriyet uğrunda Doğu Türkistan Kazak Türkleri*. İzmir: İstiklal Matbaası.
- Öztürk, E. (2014). *Türk asıllı Afgan mültecilerinin 12 Eylül Dönemi'nde iskân ve istihdamı* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi.
- Perruchoud, R. (Ed.), Çiçekli, B. (Çev.). (2013). *Göç terimleri sözlüğü*. Cenevre: IOM Uluslararası Göç Örgütü.
- Pınar, M. (2014). 1950 1951 Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçler ve Demokrat Parti'nin göçmen politikası. 30(89), 61-94.
- Sağlam, E. Z. (2022). Kazak Türklerinin Doğu Türkistan'dan Anadolu'ya göçü ve Türk basınında Yansımaları (1949-1954). *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 233-244.
- Sağlam, M. (1996). Geleneksel Türk hoşgörüsü. *Erdem*, 8(23), 359-364.
- Saray, M. (1997). *Afganistan ve Türkler*. İstanbul: Kitabevi.
- Saray, M., & Kul, Ö. (2015). *Doğu Türkistan Türkleri tarihi* (1. baskı). Kadıköy, İstanbul: Aygan Yayıncılık.
- Selvi, Z., Teyci, M., & Kara, A. (1996). *Kazakların Doğu Türkistan'dan Anadolu'ya göçü ve Osman Taştan*. İstanbul: Kazak Türkleri Vakfı Yayını.
- Şimşir, S. (2012). *Türk Dünyası Tarihi*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Taşgıl, A. (2012). Türkistan. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 41, ss. 556-560). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tolkun, S. (2018). Güney Türkistan'da (Afganistan) Özbek Türkçesiyle yeni yayımlar -I. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 4(7), 349-357.
- Tuncer, T. (2015). *1949-1964 yılları arasında Doğu Türkistan'da İstiklal Mücadelesi ve Türkiye'ye yapılan göçler* (Doktora Tezi). Celal Bayar Üniversitesi.
- Tuncer, T. (2021). Tarihsel süreçte Doğu Türkistan'dan Uygur göçü. İçinde *Türk Dünyası ve Göç: Vatandan Yeni Vatanlara* (ss. 227-254). İstanbul: Küre Yayınları.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*. (1951, Temmuz 18). 9(9), 183-223.
- Uzman, N. (2018). II. Dünya Savaşı sonrasında Sovyet talepleri ve Türkiye'nin tepkisi. *Gazi Akademik Bakış*, 11(22), 117-142. <https://doi.org/10.19060/gav.437787>
- Yesevi, Ç. G. (2021). Göç teorileri açısından Türkistan'dan göç olgusunun değerlendirilmesi. İçinde *Türk Dünyası ve Göç: Vatandan Yeni Vatanlara* (ss. 121-148). İstanbul: Küre Yayınları.
- Yılmaz, H. A. (2020). Göç Sürecinde Din = Religion in the migration process. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research*, XIII(75), 848-857. (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi).
- Yılmaz, S., Gömeç, S. Y., & Yılmaz, V. B. (2022). *Çağdaş Türk Dünyası tarihi el kitabı* (1. bs; S. Yılmaz, Ed.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Yoska, E., & Mağara, A. (2021). Kızılordu'dan Azerbaycan Lejyonu'na Fatalibeyli Düdengski ve Almanya'daki basın faaliyetleri. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 51, 59-70.
- Yuvalı, A., & Yoska, E. (2022). *Türk Dünyası ortak kültür değerleri*. Ankara: Atayurt Yayınevi.